
ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

УДК 821.161.3.0

А.А. Беразоўская

АСЭНСАВАННЕ ВАЙНЫ Ў ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ ВАСІЛЯ БЫКАВА І ІВАНА МЕЛЕЖА

У артыкуле прааналізаваны публіцыстычныя творы Васіля Быкава і Івана Мележа, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне. Вызначаны асаблівасці і прыярытэты ў асэнсаванні вайны кожным з аўтараў. Васіль Быкаў і Іван Мележ – пісьменнікі розных мастацка-эстэтычных канцэпцый, таму заканамерна, што ў выніку даследавання выяўлены адрозненні ў ацэнках мінулай вайны.

Мастацкае асэнсаванне любой рэальнай з’явы часам прадугледжвае сутыкненне аўтарскай ідэйна-эстэтычнай канцэпцыі з законамі і стэрэатыпамі аб’ектыўнай рэчаіснасці, аналіз прадмета праз маральную і філасофскую парадыгму асабістых поглядаў і пачуццяў. Вайна з’яўляецца адным з тых экзістэнцыяльных фактараў, якія дапамагаюць чалавеку не толькі вызначыць дзеючыя прынцыпы паводзін, але і прадвызначыць далейшыя этычныя пошукі і шляхі самаўдасканалення. Сёння змяняецца характар вайны, яе мадэль, сталі даступнымі многія віды зброі, якія дазваляюць умомант пазбавіць жыцця цэлыя краіны; усё больш уплывовым становіцца інфармацыйнае ўзбраенне арміі. Разам з гэтым змяняецца і ўяўленне пра вайну. Існаванне рухаў неафашыстаў, пацыфістаў, скінхэдаў ужо сведчыць пра тое, што мінулая вайна – гэта не проста гераічная “старонка” сусветнай гісторыі, гэта цяжар, з якім чалавецтву яшчэ невядома колькі гадоў прыйдзецца змагацца. Таму зварот да тэмы асэнсавання вайны пісьменнікамі франтавікамі не выпадковы. Вялікая Айчынная вайна для некалькіх пакаленняў пісьменнікаў і публіцыстаў стала менавіта той падзеяй, якая сфарміравала іх творчы і чалавечы ідэал.

З першых дзён вайны беларускія пісьменнікі і публіцысты актыўна ўключыліся ў барацьбу з ворагам. Іх ваенны шлях быў розным, але здабыты вопыт стаў арыенцірам у вызначэнні асноўных творчых прыярытэтаў. Пасляваенныя гады сталі гадамі надзвычайнага прытоку ў літаратуру маладых творцаў. Неаднаразова гучала думка пра тое, што немагчыма па гарачых слядах глыбінна прааналізаваць мінулыя падзеі, прадбачыць наступствы вайны, таму не дзіўна, што артыкулы і мастацкія творы, якія пісаліся адразу пасля вайны, прасякнуты пафасам перамогі савецкага народа. Гэты пафас будзе знікаць па меры грамадзянскага і духоўнага сталення чалавека, павелічэння часовай адлегласці ад трагічных падзей. Вядома, што асэнсаванне, а тым больш агучванне сваіх высноў будзе залежыць і ад часу, калі гэтыя высновы былі зроблены.

Празаікаў ваеннага пакалення можна ўмоўна падзяліць на тры вялікія групы. Першая – пісьменнікі больш сталага ўзросту, якія пачалі сваю літаратурную дзейнасць яшчэ да вайны (М. Лынькоў, К. Чорны і інш.). Другая група аўтараў – гэта пісьменнікі, якім на пачатку вайны было 17–20 гадоў, і ў літаратуру яны прыйшлі менавіта пасля перажытага (Васіль Быкаў, Іван Мележ, Іван Шамякін, Алена Васілевіч, Іван Навуменка, Аляксей Кулакоўскі і інш.). Нарэшце, трэцяя група – гэта пакаленне “дзяцей вайны”, у якіх на вайну прыпала дзяцінства (Іван Чыгрынаў, Барыс Сачанка, Іван Пташнікаў і інш.). Сама вайна, як падзея ў гісторыі краіны, паўплывала на кожнага пісьменніка не толькі “фізічна” (многія былі паранены, некаторыя страцілі родных), але і светапоглядна: калі кожны дзень сутыкацца са страхам смерці, то непазбежна прыйдзе

пераасэнсаванне былых каштоўнасцяў, прыярытэтнымі стануць не проста шчасце, а мірнае шчасце, не проста жыццё, а менавіта – мірнае жыццё. Вытокі дзейснага гуманізму многіх пісьменнікаў трэба шукаць менавіта ў мінулай вайне.

Прадметам даследавання навукоўцаў найчасцей становяцца мастацкія творы Васіля Быкава і Івана Мележа. Але “прастора” мастацкага вобраза не заўсёды прыдатная для выяўлення асобы самога аўтара. У публіцыстыцы ж наяўнасць адкрытай аўтарскай грамадзянскай пазіцыі – гэта неабходнасць, прычым пазіцыі не сацыяльна абумоўленай, а ўнутрана ўзважанай, асэнсаванай. У дадзеным артыкуле ўвага звернута менавіта на публіцыстычныя творы, як найменш даследавання ў творчасці пісьменнікаў. Аўтар не мае на мэце супрацьпаставіць ідэйныя пазіцыі Івана Мележа і Васіля Быкава. Гэта было б неаб’ектыўна. Суаднесці, параўнаць, выявіць асаблівасці адлюстравання адной тэмы (тэмы Вялікай Айчыннай вайны) у публіцыстычнай спадчыне двух беларускіх пісьменнікаў, вызначыць актуальнасць гэтага асэнсавання для сённяшняга часу – мэта даследчыка. Яны па-рознаму ацэньвалі некаторыя факты вайны, нярэдка палемізавалі паміж сабой адносна паказу ваенных падзей. Але пры аналізе іх публіцыстычных твораў трэба зыходзіць, па-першае, з таго, што яны пісьменнікі-франтавікі, а па-другое, нягледзячы на тое, што яны амаль равеснікі, іх літаратурны ўзрост зусім не аднолькавы. Іван Мележ пайшоў з жыцця ў 1976 годзе (!), а свае найбольш абвостраныя, часам вельмі катэгарычныя і спрэчныя артыкулы Васіль Быкаў напісаў ўжо ў іншым часе і нават у іншай краіне.

Іван Мележ сустрэў Вялікую Айчынную вайну дваццацігадовым юнаком, у 1942 годзе трапіў пад бамбёжку і быў цяжка паранены, цудам пазбег ампутацыі рукі. З часам да ранення дадаліся і іншыя хваробы, нажытыя за вайну. Гэтыя ваенныя раны загойваліся марудна, але Мележ, як чалавек вельмі мужны, актыўна ўключыўся ў грамадскае і літаратурнае жыццё.

Васіль Быкаў незадоўга перад вайной паступіў у Віцебскае мастацкае вучылішча, аднак у 1940 годзе адмянілі стыпендыі, і пісьменнік вымушаны быў вярнуцца ў вёску. Затым была школа “фэзо”, праца бетоншчыка на Украіне. Але пачалася вайна, на якой Быкаву пашчасціла выжыць. Вядома, што ён, паводле дакументаў, быў забіты і пахаваны ў брацкай магіле каля вёскі Вялікая Севярынка на Кіраваградчыне, а маці яго нават атрымала “пахаронку”.

Свой летапіс Вялікай Айчыннай вайны дваццацігадовы салдат Іван Мележ пачаў у чэрвені 1941 года, заносзячы ў франтавы дзённік назвы пакінутых гарадоў, кароткія нататкі аб баях, прозвішчы забітых таварышаў. Весці якія-небудзь запісы падчас вайны строга забаранялася, але Мележ, насуперак вайсковым прадпісанням, вёў дзённік, абыходзячы найбольш вострыя вуглы. У 1942 годзе на ложку ваеннага шпітала было напісана яго першае апавяданне “Сустрэча”. У 1944 – апавяданне “У завіруху”. Герой 40-х гадоў паўставаў перад Мележам найперш у абліччы воіна-вызваліцеля. Пісьменнік звярнуўся і да формы нарыса, што дазваляла яму спалучыць дакладнасць факта з напалам публіцыстычнага вобраза. У 1947 годзе Іван Мележ напісаў нарыс “Дарогі на ўсход і на захад”, героем якога стаў праслаўлены камандзір танкавай брыгады двойчы Герой Савецкага Саюза Сцяпан Фёдаравіч Шутаў. У невялікім творы малады пісьменнік зрабіў спробу суаднесці адзінкавы чалавечы лёс з агульным рухам, маштабам і драматызмам гістарычных падзей.

Быкаў пачаў пісаць пра вайну ў стрыманай аб’ектываванай манеры: толькі факт, толькі падзея. У чэрвені 1949 года ў “Гродзенскай праўдзе” было надрукавана яго першае ваеннае апавяданне “В першым бою”. “Наогул да пісьменніцтва, – пісаў Быкаў, – сябе не рыхтаваў, не да таго было... На вайне і нейкі час пасля яе не толькі пісаць, але і чытаць аб ёй не хацелася” [1, с. 160]. Пісьменнік не раз адзначаў, што для асэнсавання вайны неабходны пэўны час, немагчыма ў эйфарычным пафасе перамогі

праўдзіва і рэальна ацаніць, суаднесці і прааналізаваць вайну, яе гераічныя і трагічныя праяўленні. Па сутнасці ў літаратуру Быкаў прыходзіць толькі ў 1960 годзе, калі была апублікавана яго аповесць “Жураўліны крык”. Прыходзіць са сваім акрэсленым ідэйным поглядам на мінулыя ваенныя падзеі, свядома адыходзіць ад паэтызацыі подзвігу савецкага народа ў барацьбе супраць фашызму, гераічнае і трагічнае разглядае ў цесным дыялектычным адзінстве.

Перыяд Вялікай Айчыннай вайны пераважна асэнсоўваецца нашай літаратурай як час, які быў асабліва “спрыяльным” для выяўлення гераічнага. “Гераічнае” ж Быкава заўсёды стасуецца з маральным, “гераічнае” – у велічы чалавечага духу і часта выяўляецца праз трагічнае. У артыкуле “Нашы сіла і воля”, напісаным у 1991 годзе, побач з разгубленасцю і трывогай за мір на зямлі, які зноў зрабіўся нетрывалым, пісьменнік узгадвае ваенныя ўрокі і адзначае глыбінную сутнасць народнага подзвігу. Героём вайны ён лічыць пехацінца, байца стралковага палка, “далёка не бравяга выгляду салдата ў пакаменчаным, перапэцканым глінай шынялку, у абмотках на нагах, часта паўсоннага, дашчэнтэ стомленага, з недажованым кавалкам счарсцвелага хлеба ў супроцьгазавай сумцы, прытрываўшага да сваёй цяжкай долі, але заўсёды гатовага па свістку ротнага кінуцца ў агонь – насустрач пагібелі або перамозе” [3, с. 50]. Пісьменніка хвалюе не эпапея вайны, не яе маштабы, а чалавек на вайне. Быкаў індывідуалізуе адносіны “чалавек – вайна”. У яго творах крыніца гераічнага – само жыццё, і на гераічныя ўчынкі герояў штурхае сумленне, а не ідэалагічныя каноны. Яго героі – удзельнікі вайны, яны імкнуцца зразумець яе сэнс, ім уласцівы патрыятычныя пачуцці, яны ведаюць, што абарона роднай зямлі – іх святы абавязак, але пісьменнік разумее і другое: вайна – гэта трагедыя, дзе гінуць ні ў чым не вінаватыя людзі [4, с. 12].

Васіль Быкаў не аднойчы казаў, што дужа шмат творчага часу патраціў на “банальныя рэчы”: вайсковы гераізм, які быў не болей чым часткай (і не найбольшай) вялікай вайны, на яе пакутнікаў і яе вялікае бязладдзе (з інтэрв’ю, надрукаванага ў часопісе “Крыніца” (3/1996)). Асноўная маса байцоў не была “героямі” ў вузкім разуменні гэтага слова [1, с. 6]. У адным з самых дыскусійных сваіх артыкулаў “Вайна і перамога” (1995) [3, с. 223] пісьменнік падкрэслівае выключнасць гераізму, які стаў ці не адзіным рэальным сродкам перамогі, прадметам галоўнага клопату з боку паліторганаў, уся работа якіх будавалася на прапагандзе гераізму, на аснове традыцыйнага спаборніцтва паміж байцамі, аддзяленнямі, ротамі. Існавала таксама і іерархія ўзнагарод: ордэны размяркоўваліся не паводле заслуг, а паводле пасады; насуперак папулярнай думцы, на вайне ўзнагароджвалі не так і часта. Для многіх салдат, што скончылі вайну, пераможны медалёк аказаўся адзінай вайскавай узнагародай, усе астатнія – пазнейшага, юбілейнага паходжання. Легендай называе Быкаў і вядомы баявы кліч “За Радзіму, за Сталіна!”, які “перавандраваў” са старонак ваеннага друку і меў прапагандысцкія мэты. На самай справе ў няспынных грымотах бою, сярод выбухаў і кулямётна-аўтаматнай страляніны цяжка было пачуць уласны голас, не тое што чыйсьці мітынгавы крык.

Для Мележа-грамадзяніна перамога ў мінулай вайне – гэта веліч подзвігу, подзвігу савецкага чалавека. Асноўная танальнасць яго артыкулаў, напісаных у 40–60 гг., менавіта гераічная. Калі для Быкава вайна ўвогуле антыгуманная з’ява, то для Мележа антыгуманнасць вайны абмежавана канкрэтнымі стратамі і падзеямі. Побач з трагедыяй вайны Мележ ставіць і гераізм: “...Война всегда – страдание, трагедия, героизм в наивысшем проявлении” [6, с. 492]. У артыкуле “Знайсі сябе” (1970) Мележ палемізуе з Быкавым наконт паказу вайны: “...Я не маю нічога супраць таго, што вайну можна паказваць з салдацкага акупа, але я не разумею, чаму вайна горш бачыцца з каманднага пункта, скажам, камандуючага фронтам. І тое, і другое – гэта вайна, розныя яе пункты. І ці трэба супрацьпастаўляць “панарамныя” раманы лакальным аповесцям”

[5, с. 405]. Вядомы факты, калі Мележ неаднаразова раўніва ставіўся да пахвалы ў адрас Васіля Быкава, бо лічыў, што апошні залішне лакальна апісвае падзеі вайны. Для Мележа-публіцыста надзвычай важна было асэнсаваць падзеі нядаўняй вайны, зразумець сэнс агульнага і ўласнага, суаднесці прыватнае з галоўным, вызначальным. Гэта ўменне па-філасофску асэнсаваць працэс узаемадзеяння прыватнага і агульнага, нацыянальнага і інтэрнацыянальнага з'яўляецца важнай якасцю мележаўскай ідэяна-эстэтычнай канцэпцыі, творча распрацаванай у многіх публіцыстычна-крытычных артыкулах, прысвечаных тэме Вялікай Айчыннай вайны. І ў тым была свая заканамернасць: час даў магчымасць па-новаму ўбачыць і многія факты асабістай біяграфіі, і бесмяротны подзвіг народа, больш глыбока спасцігнуць героіку нядаўняга мінулага.

Нягледзячы на рознасць падыходаў да асэнсавання мінулай вайны, Іван Мележ і Васіль Быкаў у розны час з аднолькавай адказнасцю адзначаюць важнасць “праўды” ў паказе гэтай вайны. “Аб сур’ёзным трэба гаварыць сур’ёзна, нельга раны, якія відны, пакідаць без лячэння...”, – гаворыць Мележ падчас выступлення на V з’ездзе Саюза пісьменнікаў у 1966 годзе [5, с. 238]. Быкаў таксама неаднаразова адзначаў, наколькі важна праўдзіва пісаць пра вайну (“Тры абзацы аўтабіяграфіі” (1966), “Праўда вайны” (1975), “Наша трывожная памяць” (1975)). Вернасць праўдзе стала ці не асноўным крытэрыем пры вызначэнні мастацкіх якасцяў творцы (“Аляксандр Твардоўскі” (1971), “Рыгор Бакланаў” (1973), “Міхась Савіцкі” (1973)). У сваіх публіцыстычных артыкулах 90-х гг. Быкаў адкрываў факты мінулай вайны, якія ў свой час старанна замоўчваліся. Так, у артыкуле “Вайна і перамога” (1995) [3, с. 223] пісьменнік расказвае, як скажалася праўда вайны на самой вайне. У ваенных газетах таго часу шырока прапагандавалася ахвярная героіка абароны і нават невялікія поспехі ў наступленні. У выпадку няўдачы выкарыстоўваўся суцэсальны стэрэатып накішталт таго, што немцы планавалі захапіць горад К. учора, але слаўныя абаронцы сарвалі каварныя планы ворага, якому ўдалося заняць К. толькі сёння. Фатаграфіі забітых з савецкага боку газеты не друкавалі да канца вайны, ваенным фотакарэспандэнтам здымаць целы забітых савецкіх воінаў катэгарычна забаранялася.

Памяць вайны асацыіруецца і ў Быкава, і ў Мележа таксама і з тым добрым, што адкрывалася ў чалавеку падчас суровых выпрабаванняў, з ідэаламі франтавога братэрства і самаахвяравання. Так, напрыклад, у развагах пра паэзію Пімена Панчанкі Быкаў зазначае: “Менавіта на вайне ва ўсім бляску раскрыліся перад ім непарушная сутнасць сяброўства, салдацкай вернасці, значэнне таварыскасці і ўзаемавыручкі”. Канстатуючы ў сваім лірычным маналогу “Наша сіла і воля” сумны факт, што час бязлітасны не толькі да самой чалавечай памяці, але і да вопыту тых адносін, якія складваліся на вайне, што колішняя франтавая дружба не заўсёды вытрымлівае выпрабаванне часам, В. Быкаў ставіць пытанне аб тым, каб чалавек не здаваўся, не пасаваў перад абставінамі, а, наадварот, удасканальваўся – імем трагічнага мінулага. “Адстаяць ад разбуральнага ўздзеяння часу духоўнае Я чалавека, зберагчы ідэалы франтавой маладосці, да канца дзён застацца вернымі духу таварыскасці, дружбы, захаваць гатоўнасць у любы момант рынуцца ў бой за справядлівасць – хіба не гэты маўклівы заклік праглядваецца ў позірках нашых даўніх і вечна маладых таварышаў?” [3, с. 44].

Вызначальная думка для разумення галоўнай ідэі артыкула Івана Мележа “Сіла братэрства” ў наступных словах: “Гэта былі цяжкія, суровыя гады, і, можа, тады ўпершыню мы так глыбока адчулі, што такое братэрства, што такое дружба людзей. У ёй былі наша сіла і нашы надзеі” [5, с. 135]. Іван Мележ пранікнёна піша пра тое, што пачуцці дружбы, адзінства народаў нараджаліся і вытрымалі праверку ў суровых ваенных выпрабаваннях.

Пры аналізе вайны немагчыма не думаць пра будучыню, менавіта праз асэнсаванне будучыні можна зразумець эфектыўнасць вайны і веліч перамогі. “Помніць пра вайну трэба не толькі з павагай да мінулага, але і з-за трывогі пра цяперашняе,” – напіша Мележ у артыкуле “Знайсці сябе” [5, с. 405]. З гістарычнага нарыса В. Быкава “Званы Хатыні”: “Хатынь дае чалавецтву просты, як ісціна, і вечна мудры ўрок пільнасці. Чалавецтва павінна памятаць аб смярцельнай пагрозе, якой яно пазбегла ў недалёкім мінулым, і штодзённа клапаціцца пра будучыню” [1, с. 29].

Гэта ў 90-я гг. можна было па-рознаму ставіцца да здабыткаў вайны, да перамогі, можна было пад сумненне паставіць і здабыты мір, а ў 1949-м, калі краіна толькі пачала мірнае жыццё, вядома, Мележ аптымістычна глядзіць у савецкую будучыню: “Будучыня! Яна зіхаціць перад намі, як агні аўтазавада і трактарнага”, “У пейзажы Беларусі цяпер вельмі багата кантрастаў, але ў ім з кожным днём усё шырэй, усё ярчэй вылучаюцца колеры будоўлі, колеры жыцця” [5, с. 106]. Неаднаразова многія скептыкі палічаць гэты “энтузіязм” прыдуманым, на што Мележ адкажа сваім выступленнем на Пленуме СП БССР у 1969 г., што пачатак міру сапраўды быў цяжкім, але гэта быў час вялікіх надзей і вялікай радасці, бо вайна нарэшце скончылася, і мірнае жыццё абяцала “бясконца багата”, аптымізм таго часу ішоў ад жыцця, поўнага спадзяванняў і веры. І надзвычайны, дзівосны энтузіязм таксама быў абумоўлены адчуваннем велічы, прастору, які адкрываўся, а таксама маладосцю [5, с. 369].

Васіль Быкаў яшчэ дзесяць гадоў пасля вайны быў далёка ад Беларусі, але вобраз роднага краю “мацярынскай пяшчотай” жыў у яго сэрцы. У 1966 г. пісьменнік у артыкуле “Тры абзацы аўтабіяграфіі” [1, с. 4] пісаў, што чалавецтва яшчэ не да канца ўсвядоміла, чаго яно пазбавілася ў мінулай вайне, што набыло і колькі каштавалі тыя яго набыткі.

На падставе прааналізаваных артыкулаў можна зрабіць высновы адносна характару асэнсавання вайны двума аўтарамі. Так, Іван Мележ у сваёй публіцыстыцы разглядаў падзеі вайны праз прызму рамантычна-рэалістычнай канцэпцыі: факталагічнае багацце і дакументалізм многіх твораў побач з паэтызацыяй героікі вайны. Ваенныя дзённікі пісьменніка, наадварот, далёкія ад рамантызму, трагедыя чалавека на вайне апісваецца Мележам вельмі рэалістычна: “Першы бой – ён ваяваў смела. Пра яго казалі – храбрэц. Пасля бою, перабіраючы ўсё, што было, ён сам здзіўляўся сваёй адвазе. Другі бой – ён не вытрываў, збаяўся, збег з поля бою. Доўга не вяртаўся да сваіх. Яго знайшлі, прывялі. Не расстралялі. Пабілі, па-таварыску. Трэці бой – зноў смеласць. Але смеласць новага чалавека – сапраўднага воіна” [6, с. 188]. Зразумела, што вера ў перамогу, у савецкія ідэалы, радасць ад заваяванага міру не дазвалялі Мележу-публіцысту ў той час крытычна ставіцца да здабыткаў вайны, ён канстатуе яе чорна-белы каларыт, не даючы права ворагу на тыя ж пачуцці, што і савецкаму чалавеку. Але гэта не адмаўляе папулярызацыю ідэй дзейснага гуманізму і інтэрнацыяналізму, што былі характэрны для больш позніх артыкулаў Мележа, у якіх пісьменніка цікавіла перш за ўсё светаадчуванне і свядомасць чалавека незалежна ад яго нацыянальнасці. У сваю чаргу Васіль Быкаў адыходзіць ад аднабаковага паказу і асэнсавання вайны, спрабуючы суаднесці адзінкавыя чалавечыя лёсы з прыродай і філасофіяй самой вайны. Але пісьменнік залішне абстрагуецца ад канкрэтнай вайны, быццам не ведаючы, хто і якім чынам яе ініцыяваў. Ён зыходзіць з таго, што самая галоўная чалавечая каштоўнасць – гэта жыццё, і таму развітвацца з ім, нават у гонар перамогі, не хацелася нікому. Галоўная ж заканамернасць існавання чалавека ва ўмовах вайны – ратаваць права на жыццё за кошт жыцця. Здзяйсняць справядлівае шляхам такой ахвяры ўжо ёсць несправядліvasць з пункту гледжання безумоўнай каштоўнасці чалавечага жыцця, як адзінага набыцця ў свядомым лёсе кожнага. І таму вайна – гэта

немінучая страта чалавечага ў чалавеку нават тады, калі герой дзейнічае ў поўнай адпаведнасці са сваім воінскім патрыятычным абавязкам.

Публіцыстычны вопыт аналізу вайны беларускімі пісьменнікамі Іванам Мележам і Васілём Быкавым дае падставы сцвярджаць, што з павелічэннем часавай адлегласці ад трагічных падзей, са змяненнем палітычнай сітуацыі ў краіне характар асэнсавання можа аб'ектыўна мяняцца. І справа тут не ў хісткасці і выпадковасці тых меркаванняў, справа ў часе, у гістарычнай і індывідуальна-эмацыянальнай сітуацыі, падчас якой гэтыя падзеі разглядаліся, а таксама ў рознасці мастацка-эстэтычных канцэпцый пісьменнікаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Быкаў, В. У. Праўдай адзінай : літ. крытыка, публіцыстыка, інтэрв'ю / В. У. Быкаў. – Мінск, 1984.
2. Быкаў, В. У. На крыжах : выступленні, артыкулы, інтэрв'ю / В. У. Быкаў. – Мінск, 1992.
3. Быкаў, В. У. Крыжовы шлях : артыкулы : эсэ. : інтэрв'ю : выступленні / В. У. Быкаў. – Мінск, 1998.
4. Майсейчык, А. А. Гераічнае і трагічнае ў творах Васіля Быкава пра вайну / А. А. Майсейчык // Тэзісы дакладаў і паведамленняў навук. канф., прысвеч. 70-годдзю народнага пісьменніка Васіля Быкава. – Брэст, 1996.
5. Мележ, І. П. Збор твораў. У 10 т. Т. 8. Жыццёвыя клопаты : артыкулы, эсэ, інтэрв'ю / І. П. Мележ. – Мінск, 1983.
6. Мележ, І. П. Збор твораў. У 10 т. Т. 9. Першая кніга. Дзённікі, запісныя кніжкі. Накіды, слоўнік, пагаворкі, асобныя выразы. Аўтабіяграфічныя запіскі «У пачатку вайны». Крытыка, публіцыстыка 1946–1976. Каментарыі / І. П. Мележ. – Мінск, 1984.
7. Мележ, І. П. Диалог прозаика и критика / І. П. Мележ, Иван Козлов // Лит. газета. – 1975. – 8 апреля.

Berezovskaya E.A. “The comprehension of war in the publicistic works V. Bykau and I. Melezh”.

The publicistic works by V.Bykau and I.Melezh devoted to the Great Patriotic War are analyzed alongside in the article. The peculiarities and priorities in the war in the creation of each author are marked.

V.Bykau and I.Melezh entered literary process after World War II. In spite of the fact that their front fates were bounded up with the same war, their human positions were different. It was illustrated in their publicistic works.

During the war I. Melezh wrote diary, noted the place-names, surnames of his front friends. Later he used some facts from the diary in prose works. In publicistic he always connected the victory in the WW II with the heroism of soviet people, international humanism is typical of him.

V.Bykau based oneself on the thesis that any war is an inhuman act. The main rule is to keep body and soul together during the war: to save your life thanks to the death of another.